

HZ. OSMAN'IN HALİFE SEÇİLMESİ

Halil İbrahim HANÇABAY (*)

Öz

H.z. Ebubekir namaza çıkamayacak derecede rahatsızlanınca H.z. Ömer'i namaz kıldırarak görevlendirdi, daha sonra da bazı sahabilerle görüşüp onu kendi yerine halife olarak tayin etti. Böylece H.z. Ömer hiçbir ihtilaf vuku bulmadan müslümanların ikinci halifesi oldu. Ancak H.z. Ömer, doğrudan halife tayin edilmesine rağmen H.z. Ebubekir'in uyguladığı yöntemi benimsemedi ve kendisine yapılan saldırıdan sonra yeni halifeyi seçmek üzere şûrâ meclisini oluşturdu. H.z. Osman'ın halife seçilmesini hedefleyen bu çalışmada önce H.z. Ömer'in şûrâ meclisini oluşturması, bu meclise dâhil ettiği altı sahabiyle ilgili değerlendirmeleri ve şûrâ meclisinin H.z. Ömer'in vefatından önceki ilk toplantısı üzerinde durulacaktır. Daha sonra H.z. Ömer'in vefatından sonra yapılan ikinci toplantıyla ilgili rivayetler değerlendirilecek ardından da H.z. Osman'ın halife seçilmesi ve şûrâ üyelerinin bu süreçteki tavırları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: H.z. Ömer, H.z. Osman, Şûrâ, Halifelik

The Election of 'Uthmân as the Caliph

Abstract

When Abū Bakr became ill and was not able to lead the prayer any more, he appointed 'Umar ibn al-Khattāb to lead the prayer. After that Abū Bakr consulted with some prominent sahabā and approved to assign 'Umar in his place as caliph. Thus 'Umar became the second caliph of the Muslims without any dispute. But although he was appointed by Abū Bakr, he did not adopt the method which Abū Bakr applied, and after the attack on him he established the shūra council in order to elect the new caliph. In this work aimed to handle the election of 'Uthmân as the Caliph, firstly to deal with the establishment of the shūrâ council by Umar, his assessments about the six companions who had been included to the shūrâ, and the first meeting of the shūrâ council before the death of Caliph Umar. Subsequently, to evaluate the narratives which are about the second meeting of the shūrâ council after the death of Caliph Umar. Lastly, to examine the election of 'Uthmân and the attitude of shūrâ members in this process.

Keywords: Caliph 'Umār, Caliph 'Uthmān, Shūra (consultation), Caliphate

*) Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (e-posta: halilhancabay@gmail.com)

Giriş

İslâm tarihinde Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hulefâ-yi Raşidîn olarak isimlendirilen dönem birçok açıdan önem taşımaktadır. Özellikle bu dönemdeki dört halifenin hilafete geliş şekillerinin bir birinden farklı olması bu önemi daha da arttırmaktadır. Gerçek Kur'an-ı Kerim'de devlet başkanının seçileceğine dair nasıl bir usûl takip edileceğinin belirtilmemesi ve gerekse Hz. Peygamber'in her hangi bir kişiyi devlet başkanı olarak tayin etmeden vefat etmesi sahabeyi bu konuda kendi içtihatları ile baş başa bırakmıştır.

Hz. Peygamber'in ardından Sakîfetü Benî Saîde'de ensâr ile muhacir arasında yapılan görüşmelerden sonra müslümanların büyük bir kısmının kendisine biat etmesi ile halife seçilen Hz. Ebûbekir, namaza çıkamayacak derecede rahatsızlanıp ölümünün yaklaştığını anlayınca Hz. Ömer'i namaz kıldırma görevlendirmiştir. Daha sonra bazı sahabilerin görüşlerini alıp Hz. Osman'a bir ahitname yazdırarak müslümanlara Hz. Ömer'i kendi yerine halife olarak bırakmayı uygun gördüğünü açıklamış, onlar da itiraz etmeden Hz. Ebûbekir'in kararını kabul etmiştir. Böylece Hz. Ömer, hiçbir ihtilaf vuku bulmadan halife seçilmiştir. Hz. Ebûbekir tarafından doğrudan halife tayin edilmesine rağmen Hz. Ömer, kendisinden sonraki halife seçiminde aynı usûlü takip etmemiş ve zaman zaman dile getirdiği şûrâ fikrini benimsemiştir. Kendisine yapılan saldırıdan sonra vefat edeceği anlaşılınca da yeni halifeyi seçmek üzere bir kurul oluşturmuştur.

Hz. Osman'ın halife seçilmesini hedefleyen bu çalışmada önce Hz. Ömer'in şûrâ meclisini oluşturması, bu meclise dâhil ettiği altı sahabeyle ilgili değerlendirmeleri ve şûrâ meclisinin Hz. Ömer'in vefatından önceki ilk toplantısı üzerinde durulacaktır. Daha sonra Hz. Ömer'in vefatından sonra yapılan ikinci toplantıyla ilgili rivayetler değerlendirilecek ardından da Hz. Osman'ın halife seçilmesi ve şûrâ üyelerinin bu süreçteki tavırları ele alınacaktır.¹

1) Hz. Osman'ın halife seçilmesi doğrudan veya dolaylı olarak bazı çalışmalarda ele alınmıştır. Bakır'ın (1991) Hz. Ömer'le Hz. Ali arasındaki münasebetleri ve şûrâ meselesini incelediği makalesinin ikinci kısmı şûrâ görüşmeleriyle ilgili olduğu için konumuzu ilgilendirmektedir. Aşağıda zikredilen makalelerden farklı olarak Bakır, konuyu Hz. Ali'yi merkeze alarak incelemiş fakat rivayetleri detaylı bir şekilde ele almamıştır. Azimli'nin (2007) Hulefâ-yi Raşidîn dönemindeki halife seçimlerini incelediği makalesi konumuzu doğrudan ilgilendirmektedir. Azimli sadece Abdurrahman b. Avf'in seçim sürecinde üstlenmiş olduğu sorumluluğa değinerek halife seçiminde takip ettiği usûl üzerinde durmuştur. Yine Genç'in (2009) Hz. Ali sempozyumunda bildiri olarak sunduğu "Halife Seçimlerinde Hz. Ali'nin Tutum ve Tavrı" isimli çalışması Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın halife seçilmesi sırasında ortaya koyduğu tavırlar münasebetiyle konumuzu ilgilendirmektedir. Genç de halife seçimi esnasında Hz. Ali'nin tavırlarını tafsilata yer vermeden ele almış ve sadece Abdurrahman b. Avf'in mescitte Hz. Osman ile Hz. Ali'ye sorduğu soru üzerinde durarak Hz. Ali'nin bu soruya verdiği cevapla ilgili bazı açıklamalar yapmakla yetinmiştir. Parlak'ın (2012) makalesi konu itibarıyla benzer bir çalışma olmakla birlikte o Hz. Osman ve Hz. Ali dışındaki halife adaylarının her birinin kişisel özelliklerini, katıldıkları savaşları, üstlendikleri görevleri vs. incelemiştir. Biz ise şûrâ üyelerinin seçim sürecinde sergilemiş oldukları tavırlar üzerinde durarak ilgili rivayetleri ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalıştık. Dolayısıyla konuya yaklaşım tarzı bakımından iki makale arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır.

1. Hz. Ömer'in Şûrâ Meclisini Oluşturması

Hız. Ömer, 27 Zilhicce 23 (4 Kasım 644) günü sabah namazını kıldırıldığı sırada Mugî-re b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lü tarafından yapılan saldırı sonucu yaralanınca Abdurrahman b. Avf'ı namazı kıldırmak üzere vekil tayin etti ve daha sonra evine kaldırıldı (İbn Sa'd, 1978, III, s. 345).² Hz. Ömer'in aldığı yaralar sebebiyle öleceği anlaşılınca müslümanlar kimin halife olacağını konuşmaya başladı. Bu konuda Hz. Ömer'e bazı tekliflerde bulundular, fakat Hz. Ömer hiçbirisini kabul etmedi. Hz. Ömer'e sunulan tekliflerle ilgili rivayetleri ele almadan önce Hz. Ömer'in yaralandıktan sonra doğrudan Abdurrahman b. Avf'ı yerine tayin etmek istediğine dair Taberî'nin (1967, IV, s.191) aktarmış olduğu bir rivayeti burada zikretmek istiyoruz. Buna göre namazdan sonra Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf'ı yanına çağırarak ve ona "Seni görevlendirmek istiyorum." demiştir. Abdurrahman b. Avf "Ey Müminlerin Emiri! Şayet bana bir şey tavsiye edersen onu kabul ederim" deyince Hz. Ömer ne istediğini sormuştur. Abdurrahman b. Avf, böyle bir görevi kendisine tavsiye edip etmediğini öğrenmek istemiş, Hz. Ömer tavsiye etmediğini bildirince o da bu işe kesinlikle girişmeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer "Öyleyse Rasûlullah'ın kendilerinden razı olarak vefat ettiği kişileri görevlendirinceye kadar sustuğumu farz et." diyerek bu konuyu kapatmıştır.³ Bu rivayetten Hz. Ömer'in, kendisinden sonra halifelîği Abdurrahman b. Avf'a bırakabileceği anlaşılmaktadır. Fakat Hz. Ömer'in halife olmayı tavsiye etmemesi Abdurrahman b. Avf'ı bu işten vazgeçirmiştir.

Hız. Ömer, yaralanıp da eve kaldırıldıktan sonra sahabe, kendisinden sonra halife olacak kişiyi belirleme konusunda ona bazı teklifler sundular. Bu tekliflerden birisi Hz. Ebûbekir'in yaptığı gibi yerine birisini vasiyet etmesiydi. Fakat Hz. Ömer, bunu kabul etmedi ve ısrarlar üzerine şayet Ebû Ubeyde veya Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim⁴ sağ olsaydı bu ikisinden birisini yerine halife tayin edeceğini söyledi. Ardından da bunun sebebini "Rabbim bana bunu niçin yaptığımı sorduğunda Ya Rabbi! Rasûlünden Ebû Ubeyde'nin bu ümmetin emini ve Sâlim'in de Allah Teâlâ'yı çok seven bir kişi olduğunu duydum derim" şeklinde açıkladı.⁵ (Taberî, 1967, IV, s. 227; İbn Sa'd, 1978, III, s. 343;

2) Kaynaklarda Ebû Lü'lü'nün hıristiyan olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır. Bk. Taberî, 1967, IV, s.190; İbn Abdürabbih,1948-167, IV, s.282; İbn Haldun, 1979, III, s.124. Ebû Lü'lü'nün adının Firûz en-Nihâvendî olduğu söylenmiştir. Bk. Fayda, 2007, XXXIV, s.46.

3) Hz. Ömer'in şûrâ fikrini kendisine yapılan saldırıdan daha önce gündeme getirmesiyle ilgili rivayetler için bkz. Ebû Ubeyd, 1966, III, s. 355; İbn Hanbel, 1992, I, s. 55-57; Belâzurî, 1971, V, s. 15, 18. Konuyla ilgili rivayetler birlikte değerlendirildiğinde Hz. Ömer'in daha hayattayken şûrâ fikrini gündeme getirdiği ve yaralandıktan sonra vefat edeceği anlaşılınca da şûrâ meclisini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Seyyid, 1987, s. 407-410; Milhim, 1998, s. 83; Kâtübî, 1998, s. 10-11.

4) Sâlim b. Ubeyd (Ma'kûl) b. Rebia, Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebia b. Abdîşemş'in mevlasıdır. Hz. Peygamber onun güzel Kur'an okuduğunu duyunca "Ümmetimden böyle bir kişi olduğu için Allah'a şükürler olsun." demiştir (İbn Hacer, 1995, III, s. 11-13). Sâlim, Yemâme Savaşı'na katılmış ve bu savaşta şehit olmuştur (12/633). Bkz. Halife b. Hayyât,1982, s. 12.

5) Hz. Ömer'in halifelik için Sâlim'in ismini zikretmesini farklı şekillerde yorumlayanlar da vardır. Mesela Sırma (1989, s. 159), Hz. Ömer'in bu sözünü şöyle izah etmiştir, "Arap asabiyetinin tekrar canlanması ihtimali Hz. Ömer'i, Sâlim'i halife tayin edebileceğini ifade etmeye sevk etmiştir. Zira Salim'in sadece etkisiz bir köle olması Hz. Ömer'in endişe ettiği hususların dışında kalmaktaydı."

İbnü'l-Esîr, 1965, III, s. 65)⁶ İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayet önceki rivayete benzetmekle birlikte o, Hz. Ömer'in Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim ve Ebû Ubeyde'nin yanında Muâz b. Cebel'in de ismini zikrettiğini belirtmiştir (İbn A'sem, 1986, I, s. 325). Konuyla ilgili *el-İmâme ve's-siyâse* müellifinin (ty. I, 28) aktardığı rivayete göre Hz. Ömer, bu ikisi dışında Muâz b. Cebel ve Halid b. Velid'in de isimlerini zikretmiş ve bunun sebebini de şöyle açıklamıştır “Bu ikisi için Allah Teâla beni sorumlu tuttuğunda Hz. Peygamber'den Muâz hakkında kıyamet günü âlimlerin önünde geleceğini, Halid hakkında da müşriklerin üzerinde Allah Teâla'nın kılıçlarından bir kılıç olduğunu işittim derim.”

Sahabenin, Hz. Ömer'e sunduğu diğer bir teklif oğlu Abdullah'ı yerine halife olarak tayin etmesiydi. Fakat hiçbir zaman böyle bir şeyi düşünmediğini söyleyen Hz. Ömer, bu teklife şiddetle karşı çıktı ve şayet müslümanların halifesi olmak hayırlı ise kendi ailesinden bir kişinin bu görevi yerine getirdiğini, eğer hayırlı değilse bir aileden bir kişinin kurban olmasının o aile için yeterli olacağını söyledi. Ayrıca bu görevden günahsız ve ecirsiz bir şekilde kurtulabilirse bundan dolayı Allah'a şükredeceğini ifade etti (*el-İmâme ve's-siyâse*, ty, I, s. 28–29; Taberî, 1967, IV, s. 228; İbn Abdürabbih, 1948-1967, IV, s. 284; İbnü'l-Esîr, 1965, III, s. 65).⁷

Hz. Ömer'in bu iki isteği geri çevirmesi üzerine sahabe, bu sefer halifeyi belirleme konusunda kendisinden bir ahit yazdırmasını istedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, “Size söylediklerimden sonra düşündüm ve sizi hak yola ulaştıracak en layık olanınızı tayin etmek istedim-o sırada Hz. Ali'yi kast etti-. Fakat bu esnada kendimden geçerek biraz dalmışım. Rüyamda bahçeye girmiş ve onu ekip biçen bir adam gördüm. Filizleri koparıp altına koyuyordu. Anladım ki Allah Teâla kendi işini daha iyi halledecektir. Ölü veya diri bu işin mesuliyetini taşımak istemiyorum.” diyerek bu teklifi de reddetti (Taberî, 1967, IV, s. 228; İbn Abdürabbih, 1948-67, IV, s. 284–285; İbnü'l-Esîr, 1965, III, s. 66–67; İbn Ebi'l-Hadîd, 1965, I, s. 185). Daha sonra aşere-i mübeşşereden o sırada hayatta olan Hz. Ali, Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Zübeyr b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah'ın şûrâ meclisini oluşturmasını istedi (*el-İmâme ve's-siyâse*, ty, I, s. 28; Belâzurî, 1971, V, s. 18).⁸ Oğlu Abdullah'ı da halifeyi seçmek ama kendisi halife seçilmemek kaydıyla ve istişare amacıyla şûrâya dâhil etti. Fakat aşere-i mübeşşereden olup

6) Akarsu'ya (2001, s. 45) göre halkın yaralı halifeden yerine birisini halife tayin etmesini istemeleri Hz. Ömer'in yönetiminden hayli sert olmasına rağmen memnun olduklarını ve yaklaşık on yıldır devam eden düzenin bozulmasını istemediklerini göstermektedir.

7) Bazı rivayetlerde (Taberî, 1967, IV, s. 228; İbnü'l-Esîr, 1965, III, s. 65) Hz. Ömer'in oğlu Abdullah için “hanımını bile boşamaktan aciz bir kişi” ifadesini kullanarak onun tabiatının halifelik için uygun olmadığını dile getirdiği zikredilmiştir.

8) Bir rivayete göre Amr b. el-Âs da şûrâya katılmak istemiş fakat Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e silah çekip onunla savaşan birisini şûrâya dâhil etmeyeceğini söylemiştir (Belazuri, 1971, V, s. 17). Hz. Ömer vefat ettikten sonra şûrâ görüşmeleri esnasında Amr b. el-Âs'ın Mugîre b. Şube ile birlikte kapının önüne geldikleri fakat Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın “Biz de şûrâ görüşmelerinde bulduk demek için mi buraya geldiniz?” diyerek onları oradan uzaklaştırdığı bildirilmektedir (Taberî, 1967, IV, s. 230; İbn Abdürabbih, 1948-67, IV, s. 288; İbnü'l-Esîr, 1965, III, s. 68).

da o sırada hayatta olduğu halde eniştesi ve amcasının oğlu Saîd b. Zeyd'i şûrâya dâhil etmedi (Ya'kûbî, ty, II, s.160; Taberî, 196, IV, s. 229; İbn Kesir, 1998: X, s. 209).⁹ Hz. Ömer'in akrabalık bağı nedeniyle insanlar arasında muhtemel bir yanlış anlamaya meydan vermemek için böyle davrandığı anlaşılmaktadır. Nitekim daha önce oğlunu yerine halife tayin etmesini isteyenlere karşı takındığı tavırla burada akrabası olması hasebiyle Saîd b. Zeyd'i şûrâya dâhil etmemesi birbiri ile insicam arz etmektedir.¹⁰ Yine *el-İmâme ve's-siyâse* (ty, I, s. 28) müellifinin verdiği bilgiye göre Hz. Ömer bu altı sahabiden başka ensarın önemli şahsiyetlerinin ve peygamberimizin torunları olması hasebiyle Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in de şûrâya katılmasını istemiştir. Fakat bu rivayet diğer kaynaklarda yer almamaktadır. Diğer taraftan Belazûrî (1971, V, s. 21) Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın şûrâya dâhil edilmediğine dair bir rivayet aktarmıştır. Ancak bu rivayetin kaynaklarda zikredilen diğer rivayetlerle teyidi mümkün değildir.

Hz. Ömer'in şûrâ üyelerini belirlemesi ile ilgili Seyf b. Ömer'in (1995, s. 4-5) aktardığı ve diğer kaynaklarda yer almayan bir rivayet daha bulunmaktadır. Buna göre Hz. Ömer, yaralanınca insanları toplamış ve onlara: "Ey İnsanlar! Bugün, Hz. Peygamber'in ümmetinin içinde bulunduğu durum sizin durumunuzdur. Sizler ümmetin şahitleri ve şûrâ ehlisiniz. Siz kimden razı olursanız insanlar da ondan razı olurlar. Siz kimin üzerinde ittifak ederseniz insanlar da onun üzerinde ittifak ederler... Bu konuda Hz. Peygamber'in kendilerinden razı olarak vefat ettiği şu altı kişiden daha ehil kimse var mıdır?" diye sormuştur. İnsanlar: "Hayır." deyince Hz. Ömer: "Eğer bana tabi olursanız gelin bu işi onlara verelim. Onlar da kendilerini buna tayin etsinler." demiş, insanlar da: "Biz buna razı olduk ve bu işi onlara tevdi ettik." diyerek bu işten razı olmuşlardır. Buna göre Hz. Ömer, şûrâ üyelerini belirlerken halkın görüşünü almış ve ondan sonra bu altı sahabiyi şûrâya dâhil etmiştir. Ancak Kâtibî'nin (1998, s. 8-9) de ifade ettiği gibi söz konusu rivayet muhtemelen halkın bu kişiler hakkındaki görüşünü ortaya koymak için aktarılmıştır.

Günümüz tarihçilerinden Dûrî (1991, s. 93) Hz. Ömer'in oluşturduğu şûrâ meclisinin Arapların siyasî geleneğinde köklerinin olma ihtimalini dile getirerek bu meclisle kabile içerisinde "şeyh"i seçen kabile nüfuzluları meclisinin arasında bir benzerlik olduğuna dikkat çekmektedir. Bununla birlikte şûrâ oluşturma kararının Mekke mele meclisi fikrinden alınmış olabileceğini de söylemektedir.

Hz. Ömer'in şûrâ üyelerini belirlerken bir takım kıstasları göz önünde bulundurduğu açıktır. Nitekim şûrâ üyelerinin isimlerini saydıktan sonra üyelere hitaben bu ölçüleri ortaya koyan şu sözleri dikkat çekmektedir: "Sizleri bu toplumun reisleri olarak gördüm. Bu iş ancak sizin işinizdir. Rasûlullah (sav) sizlerden razı olarak vefat etti. Sizler birlik ve beraberlik içinde olduğunuz müddetçe insanlardan korkmuyorum. Fakat ben sizin

9) Seyf'in (1995, s. 5) aktarmış olduğu bir rivayete göre Hz. Ömer, oğlu Abdullah'ı o sırada Şam'da bulunan Talha b. Ubeydullah'ın yerine şûrâya dâhil etmiştir. Ancak bu rivayetin diğer kaynaklarda zikredilen rivayetlerle teyidi mümkün değildir.

10) Wensinck (1988, X, s. 81-2) Saîd b. Zeyd'in ilk müslümanlardan sayılmasına rağmen toplum içerisinde nüfuzu olmadığı için şûrâ meclisine giremediğini iddia etmiştir.

aranızda ihtilafa düşmenizden ve bu ihtilafınızdan dolayı insanların da kendi aralarında ihtilafa düşmesinden korkuyorum.” (Taberi, 1967, IV, s. 228).¹¹ Şûrâya seçilen bu kişilerin hepsinin muhacirlerden yani Kureyş’ten olması dikkat çekici bir husustur. Bununla irtibatlı olarak Hz. Ebû Bekir de Hz. Peygamber (sav) vefat ettikten sonra Sakîfetu Benî Saîde’ye geldiğinde halifenin Kureyş’ten birisinin olması gerektiğini vurgulamış ve o günkü toplumda Kureyş’ten olmayan bir kimsenin halife seçilmesinin toplum içinde bir takım itaatsizlikleri de beraberinde getirebileceğini ifade etmiştir. Hz. Ömer’in de şûrâ üyelerini belirlerken bu durumu göz önünde bulundurmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Netice olarak şûrâ üyeleri belirlendikten sonra herhangi bir şekilde Hz. Ömer’in bu kararına muhalefet eden olmamıştır (Semir, 1975, s. 58).

Hz. Ömer, şûrâ üyelerini çağdırdıktan sonra Hz. Âişe’den izin alarak görüşmeleri onun odasında yapmalarını söyledi. Bunun üzerine, Hz. Ömer henüz hayatta iken şûrâ üyeleri yaptıkları bu ilk toplantıda kendi aralarında meseleyi müzakere etmeye başladılar. Bir ara sesleri o kadar yükseldi ki, Abdullah b. Ömer “Sübhanallah! Daha halife vefat etmedi.” uyarısında bulunmak zorunda kaldı. Hz. Ömer, bunları duyduktan sonra şûrâ üyelerini yanına çağırarak onlara nasihat etti. Şûrâ üyelerinin çalışmalarının güvenliğini sağlamak için Ebû Talha el-Ensârî’yi görevlendirdi. Ona, “Ey Ebû Talha! Cenâb-ı Allah sizinle İslam’ı yüce kılmıştır. Elli kişi seç ve aralarından birisini seçinceye kadar şûrâ üyelerinin acele etmelerini sağla.” dedi. Mikdâd b. Esved’i görüşmeleri ayarlamakla görevlendirip, “Beni mezara koyduktan sonra şûrâ üyelerini topla ve aralarından birisini seçsinler.” dedi. Suheyb’i de halife seçilinceye kadar üç gün¹² boyunca namazı kıldırmakla görevlendirdi (*el-İmâme ve’s-siyâse*, ty, I, s. 29; Belâzurî, 1971, V, s. 18; Taberî, 1967, IV, s. 229). Daha sonra oy dağılımını göz önünde bulundurarak şûrâ üyelerine bazı nasihatlerde bulundu. Kaynaklar Hz. Ömer’in yapmış olduğu bu nasihatlerin muhtevası ve şûrâdaki oy dağılımında Abdurrahman b. Avf’ın konumuyla ilgili çok farklı bilgiler sunmaktadır.

Taberî’nin (1967, IV, s. 229) Amr b. Meymûn’dan naklettiği rivayete göre Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf’ın isabetli bir tercih yapacağını ve bu konuda Allah’ın kendisini koruyacağını ifade ederek şûrâ üyelerine onu dinlemelerini söylemiştir. Yine Amr b. Meymûn’dan nakledilen (*el-İmâme ve’s-siyâse*, ty, I, s. 29; Taberî, 1967, IV, s. 229; İbn Asâkir, 1995-98, XXXIX, s. 190.) bir diğer rivayete Hz. Ömer: “Eğer beş kişi razı olup da bir kişi muhalefet ederse muhalefet edeni öldürün. Eğer dört kişi razı olup da iki kişi muhalefet ederse, bu ikisini de öldürün. Şayet üç kişi bir tarafta diğer üç kişi de bir tarafta kalacak olursa Abdullah b. Ömer’in hakemliğine başvurun. Şayet karşı taraf buna razı olmazsa Abdurrahman b. Avf’ın olduğu tarafta bulunun. Geri kalanları da şayet insanların ittifak ettiklerinden yüz çevirirlerse öldürün.” demiştir.

11) Kâtibî (1998, s. 7), Medine’de siyasi gücün merkezinde olan bu altı kişiden her hangi birisinin adaylığını diğerlerinin kabul etmesi noktasında Hz. Ömer’in tam emin olmadığını söylemektedir.

12) Hz. Ömer’in şûrâ meclisi ile ilgili yaptığı ilk icraatlardan birisinin toplantı süresini üç güne sınırladığını söyleyen Kâtibî (1998, s. 12) bunun sebebinin onun, sürenin boş yere uzamasından ve bu süre içerisinde şartların her hangi bir şekilde değişmesinden duyduğu endişe olarak açıklamaktadır. Bunun yanında müslümanlar arasında şayet ayrılık vuku bulursa bu ayrılığın daha da derinleşmesini engellemek için Hz. Ömer’in süreyi üç güne sınırladığı düşünülebilir.

Ya'kûbî'nin (ty, II, s. 160) aktarmış olduğu rivayete göre ise şayet üç kişi bir tarafta diğer üç kişi de bir tarafta olursa Abdurrahman b. Avf'ın dışındaki grubun öldürülmesini istemiştir. Taberî'de (1967, IV, s. 192) Misver b. Mahreme yoluyla aktarılan rivayette Hz. Ömer, oğluna "Ey Abdullah! Eğer şûrâ heyeti aralarında ihtilafa düşerse sen çoğunluğun tarafında ol. Eğer eşit olursa Abdurrahman b. Avf'ın bulunduğu tarafı destekle" demiştir.

Şûrâdaki oy dağılımına ilişkin Hz. Ömer'in görüşlerini ortaya koyan rivayetleri değerlendiren Semîr (1975, s. 58), Hz. Ömer tarafından Abdurrahman b. Avf'a yüklenen bu sorumluluğun onun vefatından önce ve sonra yaşananlarla insicam arz etmediğini ifade etmiştir. Ona göre şûrâ üyelerinin kendi aralarında yapmış oldukları toplantıda bir sonuca varamamış olmaları Abdurrahman b. Avf'a verilen bu görevi teyit etmemektedir. Semir ayrıca bu rivayetlerin Hz. Osman'ı halife seçtiği için Abdurrahman b. Avf'ı sorumlu tuttuğunu, daha doğrusu Hz. Ali'nin hakkı olan halifelîği onun elinden aldığına dair bir ima taşıdığını ve şif karakterli olduğunu belirtmiştir.

Yukarıdaki bilgilerin dışında bazı rivayetlerde ise şûrâ içerisinde Abdurrahman b. Avf'ın konumuyla diğer üyelerin konumu arasında her hangi bir fark olmadığı aktarılmıştır. Meselâ Vakîdî'nin (Belâzuri, 1971, V, s. 18) bir rivayetine göre Hz. Ömer, azınlığın çoğunluğa uymasını söylemiş ve buna itiraz edenlerin öldürülmelerini emretmiştir. *el-İmâme ve's-siyâse* müellifinin (ty, I, s. 29) bildirdiği rivayete göre Hz. Ömer, üç kişi bir tarafta üç kişi de bir tarafta olursa oğlu Abdullah'ın bulunduğu tarafa başvurmalarını söylemiştir.

Hz. Ömer'in nasihatlerinden sonra şûrâ üyeleri toplantılarına ara verince Hz. Ali "Şayet sizin hakkınızda kavminize (emirlik konusunda) itaat edilirse ebediyen bu işi üstlenemezsiniz." demiştir. Bu sırada amcası Abbas'la karşılaşınca ona da "Bizden gitti." diyerek halife olma ihtimalinin azaldığını söylemiştir. Abbas neden böyle söylediğini sorunca, Hz. Ömer'in şûrâ üyelerine çoğunluğun tarafında olmalarını, şayet üç kişi iki gruba ayrılacak olurlarsa Abdurrahman b. Avf'ın tarafını tutmalarını söylediğini bildirmiş ve ardından "Sa'd, amcasının oğlu Abdurrahman'a muhalefet etmez. Abdurrahman, Osman'ın akrabası. Aralarında anlaşmazlık olmaz. Ya Abdurrahman, Osman'ı halife tayin edecek ya da Osman, Abdurrahman'ı. Şayet geri kalan iki kişi benimle birlikte olsalar bile bir faydası olmaz." demiştir (Belâzurî, 1971, V, s.19; Taberî, 1967, IV, s. 229-230; İbn Ebi'l-Hadîd, 1965, I, s. 191-2; İbnü'l-Esîr, 1965, III, s. 67).

Hz. Ömer, şûrâ üyelerine yaptığı nasihatın devamında kendilerinden o sırada Medine dışında bulunan Talha b. Ubeydullah'ı beklemelerini, şayet üç gün içinde gelmezse toplantıyı yapmalarını söylemiş ve bu durumda içlerinden birisinin Talha'ya vekil olmasını istemiştir.¹³ Sa'd b. Ebî Vakkâs, kendisinin bunu üstlenebileceğini, onun verdiği karara Talha'nın muhalefet etmeyeceği ümidiyle vekilliği kabul etmiştir. Ardından Hz. Ömer şûrâ üyeleri hakkında bazı değerlendirmeler yapmış ve şu tahminde bulunduğu zikredilmiştir "Zannediyorum ya Ali ya da Osman seçilecek. Şayet Osman seçilirse o

13) Ahmet Cevdet Paşa (I, s. 418) Talha b. Ubeydullah'ın o sırada Medine'de değilse de yakın bir yerde bulunduğunu ve gelmek üzere olduğunu söylemektedir.

çok mülayim bir insandır. Eğer Ali seçilirse o şakaya meyyaldir. Ancak insanları doğru yola ulaştırmaya layık birisidir. Sa'd seçilirse bu işin ehlidir. Kim seçilirse ondan yardım istesin. Ben onu [Kûfe valiliğinden] ihanetinden veya zafiyetinden dolayı azletmedim. Abdurrahman feraset sahibi, akıllı ve doğru karar veren birisidir. Allah'ın koruması altındadır. Onu dinleyiniz.” (Taberi, 1967, IV, s. 229, İbnü'l-Esrîr, 1965, III, s. 27; İbn Asâkir, 1995-98, XXXIX, s. 197). Hz. Ömer, şûrâ üyelerini belirledikten sonra bunların içerisinde özellikle Hz. Ali ile Hz. Osman'ın halife seçilmelerinin kuvvetle muhtemel olduğunu bildiğinden onlara ayrıca bazı nasihatlerde bulunmuştur. Önce Hz. Ali'yi çağırılmış ve herkesin kendisi ile Hz. Peygamber (sav) arasındaki akrabalık bağımlı olduğunu ve kendisinin de ilimde üstün olduğunu hatırlatarak halife seçilecek olursa Allah'tan korkmasını, O'na itaat etmesini söylemiştir. Hz. Osman'a da benzer şeyleri söyledikten sonra her ikisine ailelerini insanların başına musallat etmemelerini vasiyet etmiştir (İbn Sa'd, 1978, III, s. 340-1; Belâzurî, 1971, V, s. 16; Taberî, 1967, IV, s. 192).¹⁴ Bazı rivayetlerde Hz. Ömer'in, benzer uyarıları Sa'd b. Ebî Vakkâs (Taberi, 1967, IV, s. 192) ve Abdurrahman b. Avf'a da yaptığı bildirilmiştir (İbn Sa'd, 1978, III, s. 344).

Ahmet Cevdet Paşa (1966, I, s. 414) Hz. Ömer'in halifelik konusunda Abdurrahman b. Avf'ın ehliyetini bildiğini fakat onun Uhud Savaşı'nda yaralandığını ve bu yaralardan bir tanesinin ayağına isabet etmesi sebebiyle topal kaldığını belirtmiştir. Bu durumuna bir de ihtiyarlığı eklenince halifelik görevini layıkıyla yerine getirebilmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. Bakır ise (1991, s. 70) Hz. Ömer'in Hz. Ali hakkındaki düşüncelerini yansıtan rivayetleri göz önünde bulundurarak aslında onun hilafet için Hz. Ali'yi tercih ettiğini iddia etmiş ve Hz. Ömer'in iki sebepten dolayı bu düşüncesini gerçekleştiremediğini ileri sürmüştür. Birincisi Hz. Ali'nin daha Hz. Peygamber'in vefatından itibaren hilafete talip olmasıdır. İkincisi de Hz. Ömer'in kendi halifeliği döneminde nispeten azalan Beni Hâşim ve Beni Ümeyye çekişmesinin yeniden alevlenmesinden endişe etmesidir.

Yukarıdaki rivayetlerin yanında Hz. Ömer'in şûrâ üyelerini ağır bir şekilde eleştirdiğine dair bazı rivayetler de zikredilmiştir. Meselâ, Belâzurî'nin (1971, V, s. 17) Vakidî'den aktardığı rivayete göre Hz. Ömer, Hz. Ali'nin şakacı ve tembel, Abdurrahman b. Avf'ın ailesine karşı zaafiyet sahibi, Zübeyr b. Avvâm'ın cimri ve rahat anında mümin, kızgın anında kâfir [sakinken kendisinden emin olunan fakat sinirlendiğinde kendisine engel olunamayan], Talha b. Ubeydullah'ın kibirli ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın da savaşçı bir kişiliğe sahip olduğunu söylemiştir. Ayrıca, Hz. Osman hakkında “Eğer akrabalarını halk üzerinde baskı kurdurursa insanlar onu öldürür.” şeklinde bir ifade kullanmıştır. *el-İmâme ve's-siyâse* müellifinin (ty, I, s. 29) aktarmış olduğu bir rivayete göre de Abdurrahman b. Avf'ın ümmetin firavunu olduğunu söylemiştir.¹⁵

14) Akarsu (2001, s. 46) Hz. Ömer'in, Hz. Ali veya Hz. Osman'ın halife seçileceğini tahmin ettiği halde ikisinden birisini halifelik için tavsiye etmişinin sebebinin hilafetin Haşimoğulları veya Ümeyyeoğulları şeklinde bir aile hilafetine dönüşmesinden duyduğu korku olarak yorumlamış ve bu kanaatini Hz. Ömer'in, her ikisine yönelttiği nasihatlerde buna dikkat çekmesine dayandırmıştır.

15) Hz. Ömer'in Abdurrahman b. Avf hakkında söylemiş olduğu bu ifadelerle ilgili diğer kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlamadık.

Günümüz araştırmacılarından Milhim haklı olarak Hz. Ömer'in şûrâ üyelerini bu derece tenkit etmesinin onun hilafet hakkındaki görüşü ile çelişeceğini söylemektedir. Özellikle Hz. Osman hakkındaki sözünün şîî karakterli olduğunu, onun öldürülmesine dini bir kılıf bulmak amacıyla muhtemelen fitne döneminin akabinde uydurulduğunu ve olayların seyrinde de bu durumun açık bir şekilde kendisini gösterdiğini ifade etmektedir (1998, s. 85-6). Diğer taraftan Hz. Ömer'in şûrâ fikrini kendisinin ortaya koyduğu ve halifeyi seçecek olan kurulun üyelerini de "Sizleri bu toplumun reisleri olarak gördüm. Bu iş ancak sizin işinizdir." diyerek o günkü toplumun ileri gelenleri ve en önemli şahsiyetleri olduğu için bizzat kendisinin belirlediği göz önünde bulundurulursa şûrâ üyeleri hakkında Hz. Ömer'in olumsuz ifadeler kullandığı rivayetlerin kabul edilemez olduğu anlaşılmaktadır.

II. Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi

Hz. Ömer defnedildikten sonra¹⁶ Mikdâd b. Esved, Hz. Ömer'in kendisine vermiş olduğu görev doğrultusunda şûrâ üyelerini yeniden bir araya getirdi. Şûrânın ilk toplantısını Hz. Âişe'nin evinde yapıldığı yukarıda zikredilmişti. Fakat bu ikinci toplantının beytülmalde (Taberî, 1967, IV, s. 230; Belâzurî, 1971, V, s. 21), Hz. Âişe'nin (Taberî, 1967, IV, s. 230) veya Misver b. Mahreme'nin evinde (Belâzurî, 1971, V, s. 21-2) yapıldığına dair farklı rivayetler aktarılmıştır.¹⁷

Hz. Osman'ın halife seçilmesi ve bu süreçte yaşananlarla ilgili en detaylı bilgiler Misver b. Mahreme (ö. 64/683) ve Ebû Mihnef'in (ö. 157/773-74) (Amr b. Meymûn (ö. 74/693 [?]) kanalıyla) nakletmiş olduğu iki ana rivayette anlatılmıştır.

Misver b. Mahreme'nin aktarmış olduğu rivayete göre Hz. Ömer'in defin işleri tamamlandıktan sonra Abdurrahman b. Avf şûrâ üyeleriyle bir araya geldi ve her biri bu esnada birer konuşma yaptı. Ardından Abdurrahman b. Avf :“Kim başkasını seçmek için kendisini bu işten çıkarır?” diye sordu. Hiç kimseden bir cevap gelmeyince bu sefer: “Kendimi ve amcamın oğlunu [Sa'd b. Ebî Vakkâs] bu işten çıkarıyorum”. Bunun üzerine şûrânın diğer üyeleri hiçbir şekilde itiraz etmeden onun bu teklifini kabul ettiler ve minberin yanında onun seçtiği adayı kabul edeceklerine –hatta bir eli diğer elini seçmiş olsa bile bu karara uyacaklarına- söz verdiler. (Taberî, 1967, IV, s. 237).

Amr b. Meymûn'un aktarmış olduğu rivayete göre ise güvenlikten sorumlu Ebû Talha, Talha b. Ubeydullah'ın dışındaki şûrâ üyeleri toplandıktan sonra onlara sadece üç

16) Hz. Ömer vefat ettikten sonra cenaze namazını Hz. Osman veya Hz. Ali'den birisi kıldırmak istedi. Fakat Abdurrahman b. Avf "Bu emirlik için hırsın ta kendisidir. Namazı Suheyb kıldıracak. Çünkü Ömer, müslümanlar kendi aralarından birini halife seçinceye kadar Suheyb'i namaz kıldırmakla görevlendirdi." diyerek onlara izin vermedi ve Suheyb b. Sinân'a namazı kıldırmasını söyledi. Bk. İbn Sa'd, 1978, III, s. 367; Belâzurî, 1971, V, s. 21; Taberî, 1967, IV, s. 230; İbn Abdürabbih, 1948-67, IV, s. 276. Bir rivayete göre ise (İbn A'sem, 1986, I, s. 330.) Hz. Ali, Suheb'e "Öne geç ve sana emredildiği gibi namazı kıldır." demiştir.

17) Toplantının Dahhak b. Kays'ın kız kardeşi (veya bazılarının göre eşi) Fâtıma bint Kays'ın evinde yapıldığı da söylenmiştir. Bkz. Taberî, 1967, IV, s. 234; İbn A'sem (1986, I, s. 331).

günlerinin olduğunu ve bu süre içerisinde aralarından birisini halife seçmeleri gerektiğini hatırlattı. Şûrâ üyeleri, bu görüşmelerin ilk safhasında da halife seçme konusunda bir sonuca varamadılar. Üyeler arasındaki tartışma uzayınca Abdurrahman b. Avf aralarından birinin adaylıktan çekilip kendisinden daha hayırlı birisini seçmek üzere hakemlik yapmasını teklif etti. Teklifin diğer üyeler tarafından kabul edilmemesi üzerine isterlerse kendisinin bu işten feragat edebileceğini açıkladı. Abdurrahman b. Avf'ın bu kararını ilk kabul eden Hz. Osman oldu ve bu konudaki görüşünü “Bu işten ilk razı olan benim. Çünkü Hz. Peygamber’den (sav) senin hakkında yerin ve göğün emini olduğunu işittim” diyerek açıkladı.¹⁸ Şûrânın diğer üyeleri de onun bu teklifini kabul ettiler. Hz. Ali ise Abdurrahman b. Avf’a, ancak hakkı uygulayacağına, İslâm ümmetinin menfaatini göze-teceğine, kendi arzu ve isteklerine tabi olmayacağına ve akrabalık bağlarını kullanmayacağına dair söz vermesi şartıyla kabul edeceğini söyledi. Abdurrahman b. Avf bu şartlara uyacağına dair söz verince Hz. Ali de onun teklifini kabul ettiğini açıkladı (Taberî, 1967, IV, s. 231. Krş. İbnü’l-Esîr, 1965, III, s. 68; İbn Kesir, 1988, X, s. 211).¹⁹ Bu rivayetin bir benzeri Ebû Mihnef tarafından da aktarılmıştır (Belâzurî, 1971, V, s. 21). Buna göre Abdurrahman b. Avf, şûrâ görüşmelerinin uzaması sonucu kalan dört kişinin halife seçilmesi için kendisini ve Sa’d b. Ebî Vakkâs’ı halife olmaktan çıkarmıştır. Hz. Ali dışındaki üyeler bu karara itiraz etmemişlerdir. O ise Abdurrahman b. Avf’dan kendi hevesine uymayıp hakkı uygulayacağına, ümmet için çalışacağına ve akrabalık bağlarını gözetmeyeceğine dair söz almak istemiştir. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf da söz vermiştir.²⁰

Hem Amr b. Meymûn hem de Ebû Mihnef’in rivayetlerinde Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf’ın akrabalık bağlarını göz önünde bulundurabileceğinden hareketle onun vereceği karardan endişe etmiştir. Kâtibî’nin de belirttiği gibi (1998, s. 16) Kûfe kaynaklı bu iki rivayet halifelik konusunda Ehl-i beytin hakkını teyit etmek amacıyla ortaya atılmıştır. Görüşmelerin bu safhasında *el-İmâme ve’s-siyâse* müellifinin (ty, I, s. 30) verdiği bilgiye göre Talha b. Ubeydullah da şûrâda hazır bulunmuş ve oyunu Hz. Osman’dan tarafa kullanmıştır. Fakat bu rivayet diğer kaynaklarda yer almamaktadır.

Tekrar Misver b. Mahreme’nin rivayetine dönecek olursak Abdurrahman b. Avf, halife seçiminde hakemlik görevini üstlendikten sonra görüşmelerin ikinci safhasında adaylarla tek tek istişare etmeye başladı. Hz. Osman ve Hz. Ali ile baş başa görüştü. Onların bu konudaki fikirlerini aldı. Önce Hz. Ali’ye: “Senden başka birisine biat edecek olursam kimi seçersin?” diye sordu. Hz. Ali “Osman” karşılığını verdi. Abdurrahman b. Avf aynı soruyu Hz. Osman’a sorduğunda ondan da “Ali” cevabını aldı. Daha sonra hem Zübeyr

18) Bir başka rivayete göre ise bu sözü Hz. Ali söylemiştir. Bkz. İbn Sa’d, 1978, III, s. 134.

19) Ahmed Cevdet Paşa (1966, I, s. 424-5) Abdurrahman b. Avf’ın verdiği sözün Hz. Ali’nin düşüncesini değiştirdiğini ve aklındaki şüpheleri giderdiğini söylemiştir.

20) Rivayete göre Hz. Ali’nin, Abdurrahman b. Avf’dan böyle bir talepte bulunmasının sebebi Hz. Osman ile Abdurrahman b. Avf arasındaki akrabalık bağıdır. Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman’ın anne bir kardeşi olan Ümmü Gülsüm bint Ukbe b. Ebî Muayt ile evliydi. Dolayısıyla Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman’ın eniştesi oluyordu. Bk. İbn Kuteybe, 1981, s. 191; Belâzurî, 1971, V, s. 19; İbnü’l-Esîr, 1965, III, s. 72.

b. Avvâm hem de Sa'd b. Ebî Vakkâs'la istişare etti. Bu istişarenin sonucunda Zübeyr b. Avvâm reyini Hz. Osman'dan tarafa kullanacağını açıkladı. Hz. Ömer'in vefatından sonraki toplantıda yaptığı konuşmada tercihi Abdurrahman b. Avf'a bıraktığı bilinen Sa'd b. Ebî Vakkâs da oyunun Hz. Osman'dan yana olduğunu söyledi. Abdurrahman b. Avf, Hz. Ali, Hz. Osman ve şûrânın Medine'de hazır bulunan diğer iki üyesiyle konuştuğundan sonra sahabenin ileri gelenleriyle, hac dönüşü o sırada Medine'de bulunan komutanlarla ve kabile reisleri ile tam üç gün istişare etti (Yiğit, 2004, s. 438-439).²¹ Hz. Ömer'in belirlediği sürenin dolduğu gün sabahleyin erken vakitte Abdurrahman b. Avf, Misver b. Mahreme'nin evine geldi ve onu uyandırdıktan sonra "Seni uyurken mi görüyorum. Ben ise bu gece hiç uyumadım. Git ve hemen Ali ve Osman'ı çağır" dedi. Misver önce hangisini çağıracağını sorunca ona istediğinden başlayabileceğini söyledi. Misver ilk olarak Hz. Ali'nin yanına gitti ve Abdurrahman b. Avf'ın kendisini çağırıldığını haber verdi. Bu esnada Hz. Ali, Misver'e Abdurrahman b. Avf'ın kendisinden başka birisini çağırıp çağırmadığını sordu. Misver, Hz. Osman'ı da çağırıldığını söyledi. Hz. Ali bunun üzerine önce kimi çağırıldığını sordu. Misver bu konuda tercihi kendisine bıraktığını kendisinin de Hz. Ali'den başladığını açıkladı. Ardından Hz. Osman'ın yanına gitti ve durumu anlattı. Hz. Ali'nin sorduğu soruların aynısını Hz. Osman da sordu. Daha sonra Misver, Hz. Osman ve Hz. Ali hep birlikte mescide girdiler. O sırada namaz kılan Abdurrahman b. Avf onların geldiğini görünce yanlarına geldi ve onlara: "Sizinle ve sizin dışınızdakilerle ilgili insanlarla konuştum ancak bu konuda ikinize denk hiç kimseyi bulamadım." dedi. Abdurrahman b. Avf ardından Hz. Ali'ye dönerek halife seçildiği takdirde Allah'ın kitabı ve peygamberin sünnetine uyup uymayacağını ve ondan önceki iki halifenin siyasetini takip edip etmeyeceğini sordu. Hz. Ali, ilminin ve gücünün yettiği ölçüde bunlara uyacağını bildirdi. Daha sonra Abdurrahman b. Avf, aynı soruları Hz. Osman'a sordu. Hz. Osman ise hiçbir çekince ileri sürmeden kesin bir ifade kullanarak bunları aynen yerine getireceğini bildirdi. Bu konuşmadan sonra Abdurrahman b. Avf bu sefer mescitte ve herkesin önünde aynı soruları bir kez daha sordu. Her ikisi de aynı cevapları verince Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman'ın elinden tutup "Ya Rabbi şahit ol! Ben boynumdaki bu yükü Osman'a devrediyorum." diyerek ona biat etti. Bu kararın ardından orada bulunan halk da Hz. Osman'a biat etmeye başladı ve bu sırada izdiham oluştu. Hz. Ali yavaş davranınca Abdurrahman b. Avf "Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir." (Fetih 48/10) ayetini okudu. Bunun üzerine Hz. Ali insanların arasından geçti ve "Hile ki ne hile" diyerek Hz. Osman'a biat etti. (Taberî, 1967, IV, s. 237-238). Rivayetin devamında Hz. Ali'nin "hile ki ne hile" sözünü hangi sebeple söylediğine dair rivayeti aktaran râvîlerden Süleyman b. Abdülaziz'in önemli bir açıklaması bulunmaktadır. Buna göre şûrâ görüşmelerinin devam ettiği günlerde Amr b. el-Âs Hz. Ali'ye gelmiş ve ona "Abdurrahman çok gayretli

21) İbn Kesir (1998, X, s. 210) Abdurrahman b. Avf'ın bu konuda sokaktaki çocuklarla ve kadınlarla da perde arkasından konuştuğu şeklindeki bir rivayete yer vermiştir. Ancak bu rivayet ilk kaynaklarda yer almamaktadır.

birisi. Şayet sen [bu konuda] çok kararlı olduğunu gösterirsen o bu görevi sana vermekten vazgeçecek. Fakat gücünün elverdiği ölçüde yapacağını söylersen bu görevi sana verecek” demiştir. Daha sonra Hz. Osman’ın yanına gelmiş ve Hz. Ali’ye söylediklerinin tam tersini söyleyerek “eğer bu işte kararlı olduğunu gösterirsen Abdurrahman mutlaka sana biat edecek” demiştir. Hz. Osman da bunu kabul etmiştir. Râvî bunu aktardıktan sonra “Ali ‘Hile’ sözünü bundan dolayı söyledi” demiştir (Taberî, 1967, IV, s. 239). Dolayısıyla Hz. Ali’nin burada Hz. Osman’a veya onu halife olarak seçen Abdurrahman b. Avf’a değil, Amr b. el-Âs’a tepki gösterdiği anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili Ebû Mihnef’in Amr b. Meymûn yoluyla aktarmış olduğu rivayette ise önemli farklılıkların olduğu görülmektedir. Buna göre Abdurrahman b. Avf hakemlik görevini üstlendikten sonra önce Hz. Ali’ye “Sen Hz. Peygamber’e (sav) olan yakınlığından, müslüman olmandaki öncelikten ve dine olan hizmetinden dolayı bu işe kendinin daha ehil olduğunu söylüyorsun. Fakat bu iş senden başka birisine havale edilecek olursa şûrâ üyelerinden kimi layık görürsün?” diye sordu. Hz. Ali “Osman” karşılığını verdi. Abdurrahman b. Avf aynı soruyu Hz. Osman’a sorduğunda ondan da “Ali” cevabını aldı. Bu esnada Zübeyr b. Avvâm ve Sa’d b. Ebî Vakkâs da oylarının Hz. Osman’dan yana olduğunu açıkladılar. Rivayetin devamında Hz. Ali “Adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan ve akrabalık bağlarından sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir (Nisa 4/1)” ayetini okuyarak Sa’d b. Ebî Vakkâs’a “Sana şu oğlumun Resûlullah’a olan yakınlığını, amcam Hamza’ya olan akrabalığını hatırlatarak bana karşı Abdurrahman’la birlikte Osman’a yardımcı ve destek olmamanızı dilerim.” diyerek onu ikaz etti (Taberî, 1967, IV, s. 231).²²

Rivayetin bundan sonraki kısmında Abdurrahman b. Avf, Misver’in rivayetindeki bilginin aksine seçimin olduğu gün erken vakitte bu sefer Hz. Ali ve Hz. Osman’ı değil Zübeyr ve Sa’d’ı çağırmasını söylemiştir. Zübeyr b. Avvâm geldikten sonra mescidin sonundaki suffa bölümünde kendisine “Bu konuda Abdi Menaf’ın iki oğlundan vazgeç.” diyerek bir uyarıda bulunmuş. Zübeyr b. Avvâm da oyunun Hz. Ali’den yana olacağını bildirmiştir (Taberî, 1967, IV, s. 231). Abdurrahman b. Avf “Abdi Menaf’ın iki oğlundan vazgeç.” sözüyle Zübeyr b. Avvâm’ın halifenin sadece Haşimoğulları veya Ümeyyeoğulları’ndan çıkabileceğine dair bir düşüncesi varsa bunun yanlış olduğunu, yani bu iki aileye mensup olmayan şûrânın diğer üyelerinden bir kişinin de halife olabileceğini vurgulamıştır. Ya da ortam çok hassas olduğu için halife seçiminde akrabalık bağlarının tesirinde kalmamasını söylemek istemiştir.²³ Ardından yaptığı görüşmede Sa’d

22) *El-Kâmil*’in Tornberg (1965, III, s. 69) tarafından yapılan neşrinde Hz. Ali’nin Sa’d b. Ebî Vakkâs’a söylediği söz “Bana karşı Abdurrahman’la birlikte Osman’a yardımcı ve destek *olmanızı* dilerim” şeklinde yer almaktadır. Muhtemelen baskı hatasından kaynaklanan bir sebeple ifade bu şekilde yazılmıştır. Rivayetin seyri bakımından ifadenin yukarıda belirttiğimiz şekilde olması gerekir. Bkz. İbnü’l-Esîr, 2002, III, s. 57.

23) Çiçek (2005, s. 113) Abdurrahman b. Avf’ın sözünü “Kabile asabiyyetinin hala kendini muhafaza ettiği o günkü toplumda Zübeyr b. el-Avvâm’ın kabilesi olan Benû Esed içerisinde onun halife olmasını isteyecek olanlar ve bu hususta çalışacakların olacağı da kuvvetli bir ihtimaldir. Abdurrahman ‘Abdi-

b. Ebî Vakkâs “Eğer sen kendini bu iş için seçeceksen reyim senindir. Yok, eğer Osman’ı seçeceksen reyimin Ali’nin olması beni daha çok sevindirir. Gel bu biatı kendine al da gönlümüzü rahatlat.” demiştir. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf “Ben başkasını seçmek üzere bu işten uzak durdum.” diyerek Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın teklifini reddetmiştir. Rivayetin devamında da gördüğü bir rüyadan bahsetmiş ve “Ebû Bekir’in ve Ömer’in hilafetinden sonra bu işi yüklenecek kimseden insanlar tam bir şekilde razı olamazlar” demiştir (Taberî, 1967, IV, s. 232. Krş. Belâzurî, 1971, V, s. 20; İbnü’l-Esîr, 1965, III, s. 69–70).

Şûrâ görüşmeleri esnasında Sa’d b. Ebî Vakkâs ve Zübeyr b. Avvâm’ın tavrını ortaya koyan rivayetler arasındaki farklılık dikkat çekmektedir. Rivayetlerde her ikisinin hem Hz. Ali’yi hem de Hz. Osman’ı destekledikleri aktarılmıştır. Dolayısıyla bu rivayetlerden hangisinin tam olarak onların görüşünü yansıttığını tespit etmek biraz zor görünmektedir. Fakat seçim sürecinin sonunda her ikisi de Abdurrahman b. Avf’ın verdiği karara uymuş ve Hz. Osman’a biat etmiştir.

Amr b. Meymûn’un rivayetinin devamına bakacak olursak Abdurrahman b. Avf o gün sabah namazını kıldıktan sonra Hz. Ali ve Hz. Osman’la birlikte şûrânın diğer üyelerini, ensâr ve muhaciri, bölge valilerini mescitte toplayarak: “İnsanlar, emirlerinin kim olduğunu öğrenip şehirlerine dönmek istiyor.” dedi. Orada bulunanlardan Saîd b. Zeyd: “Emirlik için biz seni ehil görüyoruz.” diyerek Abdurrahman b. Avf’ın halife olmasını istedi. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf: “Bana başkasını gösterin.” diyerek onun teklifini kabul etmedi. O sırada Ammâr b. Yâsir, “Eğer insanların ihtilafa düşmesini istemiyorsan Ali’ye biat et.” dedi. Ammâr’ın arkasından söz alan Mikdâd b. Esved de Ammâr’ın doğru söylediğini ve eğer Ali’ye biat ederse itaat edeceklerini ifade etti. Abdullah b. Sa’d b. Ebî Serh ise “Eğer Kureyş’in ihtilafa düşmesini istemiyorsan o zaman Osman’a biat et.” dedi. Abdullah b. Ebî Rebia da Abdullah’ın doğru söylediğini ve eğer Osman’a biat ederse itaat edeceklerini belirterek onu destekledi. Bu sırada Ammâr ne zamandan beri kendisinin müslümanlara nasihat ettiğini sorarak onu azarladı. Haşimoğulları ile Ümeyyeoğulları arasında çıkan tartışma giderek şiddetlendi. Ammâr sesini yükselterek “Ey insanlar Cenab-ı Hakk sizi peygamberi ile aziz kıldı. Nasıl olur da bu görevi peygamberinizin Ehl-i beyt’inden uzak tutarsınız.” dedi. Bu sırada Benî Mahzum’dan bir kişi kalktı ve Ammâr’a “Ey Sümeyye’nin oğlu! Sen haddi aştin. Nasıl oluyor da Kureyş’in seçeceği emiri tayin etmeye kalkışıyorsun?” diyerek hakaret etti. Bu sırada ikisi arasında çıkan ihtilafın daha da büyümesinden endişe eden Sa’d b. Ebî Vakkâs Abdurrahman b. Avf’ı uyararak müslümanların arasında fitne çıkmadan bu işi bitirmesini istedi (Taberî, 1967, IV, s. 233. Krş. *el-İmâme ve’s-siyâse*, ty, I, s. 30-1). Rivayetin bundan sonraki kısmı Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın Abdurrahman b. Avf’a yaptığı uyarı ve Hz. Ali’nin göstermiş olduğu tepki dışında Misver

menaf oğullarından vazgeç’ sözünü bu sebeple söylemiştir.” diyerek farklı bir şekilde yorumlamıştır. Hâlbuki kaynaklarda Zübeyr b. Avvâm’ın kabilesi Benû Esed’in halifelik konusunda çaba sarf ettiğine dair her hangi bir rivayet yer almamaktadır. Ayrıca Abdurrahman b. Avf’ın “Abdi Menaf’ın iki oğlundan vazgeç.” dediği dikkate alınrsa bu sözle Haşimoğulları ile Ümeyyeoğulları’nı kastettiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

b. Mahreme'nin rivayetiyle hemen hemen örtüşmektedir. Buna göre Abdurrahman b. Avf Hz. Osman'a biat ettikten sonra Hz. Ali, onun Hz. Osman'ı kayırdığını ve kendilerine karşı birbirlerine destek olduklarını ancak bu duruma sabredebceğini bildirmiştir. Daha sonra Abdurrahman b. Avf'a hitaben "bu işin [tekrar] sana dönmesi için Osman'ı tayin ettin" diyerek Hz. Osman'ın kendisinden sonra Abdurrahman b. Avf'ı halife tayin edeceği için onun böyle davrandığını söylemiştir. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf Hz. Ali'yi uyarmış ve fitneye yol açmamasını ifade etmiştir.

Hz. Osman halife seçildikten sonra orada bulunanlardan Mugîre b. Şu'be, Abdurrahman b. Avf'a Hz. Osman'a biat etmekle isabet ettiğini ve eğer ondan başkasına biat etseydi kendilerinin buna karşı çıkacağını söyledi. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf sinirlenerek Mugîre b. Şu'be'ye "Yalan söylüyorsun! Eğer ben başkasına biat etmiş olsaydım sen o kişiye biat ederdin ve aynı sözleri gidip o kişiye de söyledin." diyerek onun sözlerine tepki gösterdi (İbn Abdürabbih, 1948-67, IV, s. 280; İbnü'l-Esir, 1965, III, s. 72).

Meseleyi ele alan iki ana rivayet (Misver-Ebû Mihnef) arasında belirgin farkların olduğu anlaşılmaktadır. Şûrâ üyelerinin çalışmalarının birinci elden şahidi ve Abdurrahman b. Avf'ın yeğeni Misver b. Mahreme'nin aktardığı rivayette gelişmeler detaylara yer verilmeden aktarılmış ve gerek seçim sürecinde ve gerekse sonrasında adayların birbirlerinin kararından endişe ettiğine dair ifadelere yer verilmemiştir. Ayrıca bu rivayetdeki bilgilerle Buhârî'nin Humeyd b. Abdurrahman yoluyla aktarmış olduğu ve sahih olarak kabul edilen rivayetdeki bilgiler paralellik arz etmektedir (Buhârî, "Ahkâm" 43). Ebû Mihnef rivayetine gelince, rivayetin başından sonuna kadar Hz. Ali'nin Hz. Osman'la Abdurrahman b. Avf arasındaki akrabalık bağlarından dolayı taşıdığı endişe farklı tonlarda rivayetin neredeyse tamamına yansımış ve nihayetinde de âdeta Hz. Ali'yi bu endişesinde "haklı çıkaracak" bir ifadeyle rivayet sonlandırılmıştır. Hatta bu noktada bir adım daha ileri gidilerek Hz. Osman'la Abdurrahman b. Avf'ın aralarında gizli bir anlaşma olduğu izlenimi verilme istenmiştir.

Seçim sürecindeki gelişmelere bakıldığında Hz. Ömer'in tahmin ettiği üzere halifeliğin Hz. Ali ile Hz. Osman'dan birisine verileceği kuvvetle muhtemeldi. İkisinin diğer üyelere göre konumları dikkate alındığında üyeler ikisinden birisini halife seçmek durumundaydı (Câbirî, 2001, s. 189). Haşimoğulları daha önceki halife seçimlerinde olduğu gibi burada da Hz. Ali'nin halife olmasını istiyordu. Fakat bu safhada Hz. Ali veya Hz. Osman'ın birbirlerini rakip gördüklerini söylemek zordur. Nitekim Abdurrahman b. Avf, onlara kimin halife olabileceğini sorduğunda her ikisinin de birbirinin ismini verdiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu iki sahâbînin mensup olduğu kabile o günkü toplumda etkili bir role sahip olduğu için daha çok kabile mensuplarının rekabeti söz konusu olabilir (Apak, 2003: s. 90).

Kaynaklar Hz. Osman'a biat edildiği tarihle ilgili farklı bilgiler vermektedir. İbn Sa'd'da geçen rivayete göre biat 29 Zilhicce 23/6 Kasım 644 Pazartesi günü gerçekleşmiştir. Hilafeti ise 24 yılı Muharrem ayında başlamıştır (1978, III, s. 63). Taberî bu ko-

nunun ihtilafı olduğunu söylemiş ve yukarıdaki tarihi vermiştir. Fakat başka bir rivayete göre 3 Muharrem 24/9 Kasım 644 tarihinde ve ikinci vaktinde biat edildiğini aktarmıştır (1967, IV, s. 242). İbn Kuteybe (1981, s. 194), biatın 24 yılı Muharrem ayının başlarında gerçekleştiğini ve Hz. Osman'ın da o sırada 69 yaşında olduğunu bildirmiştir.²⁴ Ya'kûbî ise (ty, II, s. 162) biatın 24 yılı Muharrem ayının ikinci günü gerçekleştiğini ifade etmiştir.

Talha b. Ubeydullah, Hz. Ömer yaralandığı sırada Medine dışında bulunduğu için şûrâ görüşmelerine katılmadığını Hz. Ömer'in şûrâ meclisini oluşturması ile ilgili rivayetleri ele alırken zikretmiştir. Belâzurî (1971, V, s. 19) Talha b. Ubeydullah'ın şûrâ görüşmeleri esnasında (Zührî ve Amr b. Meymûn'un rivayetleri gibi) Medine'de olduğuna dair rivayetlerin bulunduğunu fakat Medine dışında olduğunu bildiren rivayetlerin daha doğru olduğunu söylemektedir.²⁵

Talha b. Ubeydullah, Medine'ye döndükten sonra Hz. Osman'ın halife seçildiğini öğrenince: “Bütün Kureyşliler bu işten razı oldu mu?” diye sormuş ve herkesin razı olduğunu öğrenince Hz. Osman'ın yanına gitmiştir. Hz. Osman, “Sen kendi reyini istediğin gibi kullanmakta serbesttin. Eğer bana biat etmezsen bu işten vazgeçerim.” demiştir. Bunun üzerine Talha b. Ubeydullah “Gerçekten bu işten vazgeçer misin?” diye sorunca Hz. Osman “Evet” demiştir. Talha b. Ubeydullah da “Herkesin icma ile sana biat etmesini nasıl reddederim?” diyerek Hz. Osman'a biat etmiştir (Taberî, 1967, IV, s. 232-3; İbn A'sem, 1986, I, s. 335; İbnü'l-Esîr, 1965, III, s. 72). Talha b. Ubeydullah'ın Hz. Osman'a biat etmeden önce Kureyş'in bu konudaki tavrını öğrenmek istemesi böyle hassas bir konunun, her hangi bir pürüz olmaksızın halledilmesini arzulamasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Hz. Osman'ın halife seçilmesiyle sonuçlanan seçim sürecinde Abdurrahman b. Avf'ın kararını vermesini etkileyen sebeple ilgili tabiînin ileri gelenlerinden Ebû Vâil'in²⁶ aktarmış olduğu bir rivayet bulunmaktadır. Buna göre Ebû Vâil, Abdurrahman b. Avf'a gele-

24) Hz. Osman'a biat edildiği yıl insanlar arasında burun kanaması fazla olduğu için bu yıla burun kanaması yılı anlamına gelen “Âmur'r-ruâf” da denilmiştir. Bk. Taberî, 1967, IV, s. 242; İbnü'l-Esîr, 1965, III, s. 79.

25) Belâzurî'nin aktardığı bir rivayete göre Hz. Ömer yaralandıktan sonra şûrâ meclisini oluştururken Talha b. Ubeydullah'a bir elçi göndermiş ve kendisini halifeyi seçecek olan kurula dâhil ettiğini bildirmiştir. O da bunu kabul etmiştir (1971, V, s. 19). Amr b. Meymûn'un rivayetinde Talha b. Ubeydullah şûrâ görüşmelerinde hazır bulunmuş ve reyini Hz. Osman'dan yana kullanmıştır (Zehebî: 1987, s. 280). Çakır (2006, s. 180) Talha b. Ubeydullah'ın şûrâ görüşmelerinde bulunduğunu bildiren rivayetlerin onun Medine'ye geldikten sonra “her hangi bir sorun çıkarmadan” Hz. Osman'a biat etmiş olmasından dolayı kaynaklara onun hakkını Hz. Osman'dan yana kullandığı şeklinde yansımış olabileceğini söylemektedir.

26) Ebû Vâil'in ismi Şakîk b. Seleme el-Esedî el-Küffî'dir. Hz. Peygamber zamanında yaşamış fakat onu görmemiştir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Muâz b. Cebel, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdullah b. Mesud gibi sahabilerden rivayetlerde bulunmuştur. Kendisinden de el-A'meş, Hammâd b. Ebî Süleyman, Safîd b. Mesrûk es-Sevrî gibi kişiler rivayet etmişlerdir. Hicrî 82 yılında vefat etmiştir (İbn Hacer, 1995: II, 506-507). Sika kabul edilmiştir. Kûfe'de yaşamıştır (Halife b. Hayyât, 1982, s. 155; İclî, 1984, s. 221-2; İbn Hibbân, 1978, IV, s. 354).

rek neden Hz. Osman'a biat ettiğini sormuş o da şöyle cevap vermiştir, “Bunda benim bir suçum yok. Ben ilk önce Ali'ye Allah'ın kitabına, Peygamber'in sünnetine ve önceki halifelerin yoluna tabi olacağına dair söz vermesini istedim. Fakat Ali gücünün yettiği ölçüde söylediklerimi yerine getireceğini söyledi. Bu sefer Osman'a yöneldim. O hiçbir kayıt gözetmeksizin Allah'ın kitabına ve peygamberin sünnetine uyacağını ve önceki iki halifenin yolunu takip edeceğini söyledi.” (İbn Asâkir, 1995-98, XXXIX, s. 202; Suyûtî, ty., s. 170). Bu rivayet Abdurrahman b. Avf'ın son ana kadar Hz. Ali'yi tercih etme niyetinde olduğunu ve bu maksatla soruyu önce ona sorduğunu ancak aldığı cevap ihtimalli olunca Hz. Osman'a döndüğünü göstermektedir.

Ahmet Cevdet Paşa (1966, I, s. 426), yukarıdaki rivayeti naklettikten sonra, “Hz. Ali'nin cevabı doğru ve hikmete uygunsuz da vakit pek dar ve zemin çok hassas olduğu için böyle bir hadisenin kayda bağlanması uygun değildir” diyerek Abdurrahman b. Avf'ın meseleyi hemen çözüme kavuşturmak için Hz. Osman'ın cevabının şartlar itibarıyla daha uygun olduğunu ve bu sebeple onu tercih ettiğini belirtmiştir.

Hz. Osman'ın halife seçilmesi çağdaş araştırmacılar arasında da tartışılmış ve farklı şekillerde yorumlanmıştır. Hitti (1980, I, s. 274) Hz. Osman'ın halife seçilmesinde yaşının etkili olduğunu ileri sürerek konuyu şöyle izah etmiştir “Arap siyasi hayatında reis seçiminde yaşın ve tecrübenin önemli olduğu hatırlanırsa Hz. Osman'ın yaşlı ve uygun olması halife seçiminde Hz. Ali'ye karşı daha şanslı olduğunu göstermektedir.” Hz. Osman'ın halife seçilmesi sırasında bazı İslâmî bazı da kabîlevî faktörlerin etkili olduğunu söyleyen Dûrî (1991, s. 93-4) Kureyş'in hilafet Haşimoğulları'nın haricinde olursa iktidarın diğer kollar arasında dolaşacağına inandığını ifade ederek bu yöndeki siyasi geleneklerin Hz. Osman'ın halife seçiminde etkili olduğunu belirtmiştir. Yani şayet halifelik Haşimoğulları'na geçerse yönetimin sürekli onların elinde kalacağı ve bir daha bu görevi diğer kabilelerin üstlenemeyeceğine dair toplumda bir endişe söz konusudur. Câbirî (2001, s. 192-3) ise Hz. Ömer'in vefatından sonra halife seçimi için belirlenen şûrânın içerisindeki çekişmenin Hz. Ali'nin temsilciliğinde Haşimoğulları ile Hz. Osman'ın temsilciliğindeki Ümeyyeoğulları arasında, yani kabile düzeyinde olduğunu belirtmiş ve halife seçimini Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları'nın oy potansiyeliyle irtibatlandırmıştır.

Hz. Osman'ın halife seçilmesinde Abdurrahman b. Avf ile aralarındaki akrabalık ilişkilerinin etkili olduğu da iddia edilmiştir. Bu iddiayı gündeme getirenlerden birisi Hâşim Yahya el-Mellâh'tır. Ona göre Ümeyyeoğulları'nın cahiliye döneminden itibaren bir takım siyasî ve idarî işlerle uğraşmalarının yanında ticaretle de meşgul olmaları insanlarla sıkı bir ilişki kurmalarını sağlamıştır. Bütün bunlar da Ümeyyeoğulları'nın Haşimoğulları'na tercih edilmesinde etkin bir rol oynamıştır. Mellâh, konu ile ilgili görüşlerini dile getirdikten sonra Hz. Osman'ın halife seçilmesinde akrabalık bağlarının etkili olduğuna dair Hz. Ali'nin kuşkuvarlığını ifade eden rivayeti zikrederek onun baştan beri bu yönelimin farkında olduğunu iddia etmiştir (1976, s. 22).²⁷ İmadüddin Halil (1985,

27) Bu konuda bazı araştırmacılar tarafından da benzer iddialar ileri sürülmüştür. Gölpinarlı (1979, s. 75) görüşlerini şöyle ortaya koymuştur, “Abdurrahman'ın zevcesi, ana tarafından Osman'ın kız kar-

s. 9-52) özelde Mellâh'ın iddialarına genelde de halife seçiminde akrabalık ilişkilerinin etkili olduğunu ileri sürenlere birkaç açıdan cevap vermiştir.²⁸ Öncelikle seçim sürecinde Abdurrahman b. Avf'ın gizli kapaklı hiçbir girişimde bulunmadığını ve halkın görüşünü öğrenmeye çalıştığını hatta istişare yapmak için Hz. Ali ve Hz. Osman'dan hangisini önce çağıracağı konusunda Misver b. Mahreme'yi muhayyer bıraktığını belirtmiştir. Diğer taraftan şayet Abdurrahman b. Avf halife seçiminde akrabalık bağlarını göz önünde bulundurmuş olsaydı müslümanların bu "taraf tutma"ya göz yummalarının mümkün olmadığını dile getirmiştir. Sonuç olarak Abdurrahman b. Avf, kararını açıklamadan önce hem Hz. Ali hem de Hz. Osman hakkında insanların görüşlerine başvurmuştur. Dolayısıyla burada olsa olsa bir "içtihat" sorunu olabilir. Bunun dışında bu iki sahabe arasında bir ayırım veya tercih sorunu söz konusu değildir.

Sonuç

Hız. Ömer, kendisine yapılan saldırı sonucu yeni halifenin belirlenmesi ile ilgili sahabenin yapmış olduğu tekliflerin hiç birisini kabul etmemiş ve hem İslâm'da ve hem de Arapların siyasî tarihinde örnekleri bulunan istişare temeline dayalı şûrâ meclisini oluşturmuştur. Hız. Ömer'in kendisinden sonraki halifeyi seçmek üzere şûrâ meclisini oluşturma fikri hemen ortaya çıkmış bir düşünce değildir. Kaynaklardaki rivayetlerin işaret ettiği üzere Hız. Ömer'in daha hayatta iken böyle bir usûlü dile getirdiği ve vefat edeceği anlaşılınca da bu kurulu oluşturduğu görülmektedir. Toplumda Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları gibi güçlü ailelerin varlığı ve doğrudan halife olarak belirlenecek bir kişinin toplum nazarında tam anlamıyla kabul göreceğine dair bir takım endişeler sebebiyle de Hız. Ömer'in böyle bir karar verdiği söylenebilir.

Şûrâ meclisi ilk toplantılarını Hız. Ömer vefat etmeden önce yapmış, fakat bir sonuca varamamıştır. İlk toplantının ardından Hız. Ömer şûrâ üyelerine yönelik bazı değerlendirmeler yapmıştır. Bu değerlendirmelerin içerisinde olumsuz ifadelerin yer aldığı bir takım rivayetler dikkat çekmektedir. Ancak Hız. Ömer'in bu altı sahabe'yi toplumun önde gelen şahsiyetleri olarak görüp ve bizzat kendisinin onları şûrâ meclisine dâhil ettiği göz önünde bulundurulursa bu rivayetlerin kabul edilemez olduğu anlaşılmaktadır.

Hız. Ömer'in vefatından sonra yapılan ikinci toplantıda Abdurrahman b. Avf'ın kendisini halife adayı olmaktan çıkarıp hakem olma fikrini dile getirdiği zaman Hız. Ali'nin

deştiydi. Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdurrahman'ın amcasının oğluydu. Her ikisi de Zühreoğulları'ndandı; anası Ümeyyenin oğlu Süfyan'ın kızıydı. Ali savaşlarda bu boydan olanları öldürmüştü. Talha, Teym boyundandı. Bu boyla Haşimoğullarının arası açıktı. Zübeyr, Ali'ye taraftardı. Fakat bu şûrâya girişi, kendisinde halifelik sevdası uyandırmıştı. Nitekim sonra Ali zamanında oğluna uyup isyanı da bunu meydana çıkardı. Görülüyor ki bu şûrâda soy-boy gayreti, hırs ve istek hâkimdi." Akbulut (ty, s. 132) ise Hız. Ali'nin, Abdurrahman b. Avf ile Hız. Osman arasındaki akrabalık bağlarından dolayı göstermiş olduğu tepkileri yansıtan rivayetlere yer verdikten sonra, "Hadiseler Ali ve Abbas'ın tahmin ettiği gibi gelişti. Abdurrahman b. Avf, tercihinin gerekçe bulabilmek için anket diyebileceğimiz bir araştırma yaptı. Neticede Hız. Osman'a 'Ey Osman! Elini uzat.' dedi. O da elini uzattı ve Abdurrahman, Osman'a biat etti." diyerek seçimde akrabalık bağlarının etkili olduğunu iddia etmiştir.

28) madüddin Halil, kitabının birinci bölümünde "Hulefâyi Raşidîn Döneminde Otorite Değişimi" başlığı altında Mellâh'ın konu ile ilgili makalesini ele alarak yazarın ortaya koyduğu bazı fikirleri tenkit etmektedir.

ona olan “güvensizliğinin” bir göstergesi olarak akrabalık bağlarını kullanmamasını şart koştuğuna dair bir takım rivayetler aktarılmıştır. Bazı araştırmacılar kaynaklardaki bu rivayetleri dikkate alarak halife seçiminde Hz. Osman’la Abdurrahman b. Avf’ın arasındaki akrabalık bağlarının etkili olduğunu iddia etmiştir. Ancak hem bu sürecin birinci dereceden şahidi olan Misver b. Mahreme’nin aktarmış olduğu bilgiler hem de şûrâ meclisinin çalışmaları esnasında Abdurrahman b. Avf’ın sergilemiş olduğu tavırlar bu düşüncüyü teyit etmemektedir. Diğer taraftan Hz. Ali’nin son ana kadar Abdurrahman b. Avf’ın yanında yer alması ve onun hakemliğini kabul etmesi seçim sürecinde herhangi bir kayırmanın olmadığını göstermektedir. Ayrıca Hz. Osman’ın halife seçilmesinden sonra Hz. Ali’nin onun halifeliğine itiraz etmemesi ve ona ilk biat edenlerden olması da böyle bir iddiayı geçersiz kılmaktadır. Dolayısıyla seçimin bir an önce karara bağlanması gerektiğini göz önünde bulunduran Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman’ın verdiği cevabın mevcut şartlara daha uygun olduğunu düşünmüş ve Hz. Osman’a biat etmiştir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, M. (2001). *Hz. Osman ve hilâfeti*. Yayınlanmamış doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akbulut, A. (ty.). *Sahabe dönemi iktidar kavgası*. yy.
- Apak, A. (2003). *Hz. Osman dönemi devlet siyaseti*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Azimli, M. (2007). Hulefa-i Raşidin dönemi halife seçimleri, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1, 35-59.
- Bakır, A. (1991). Hz. Ali-Hz. Ömer diyalogu ve şura meselesi, *MEB Din Öğretimi Dergisi*, 29, 65-73.
- Belâzurî. (ö. 279/892) (1971). *Ensâbu’l-eşrâf*, Yayınlayan: S.D.F. Goitein, V, Kudüs: The Hebrew University.
- Câbirî, M. A. (2001). *Arap İslâm siyasal aklı*. Trc. Vecdi Akyüz, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Cevdet Paşa, A. (1966). *Kıyas-ı Enbiyâ Tevârih-i Hulefâ*. I-II, İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Çakır, Z. (2006). Dört Halife döneminde Talha b. Ubeydullah, *İSTEM: İslam San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 7, 175-202.
- Çiçek, M. (2005). *Zübeyr b. el-Avvâm’ın hayatı ve şahsiyeti*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fayda, M. (2007). “Ömer”, *DİA*, XXXIV, 44-51. İstanbul.
- Dûrî, A. (1991). *İlk dönem İslâm tarihi-bir önsöz-*. Trc. Hayrettin Yücesoy, İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm (ö. 224/838). (1966). *Garîbu’l-hadîs*. Yayınlayan: Muhammed Abdulmuîd Hân, I-IV, Haydarabat: Dâiretü’l-Maarifi’l-Osmâniyye (Ofset Baskı).

- Genç, S. (2009). Halife seçimlerinde Hz. Ali'nin tutum ve tavrı, *Hazreti Ali-Sempozyum Bildirileri, 24-25 Ekim 2007*, ed. Rıza Savaş, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-İzmir İl Müftülüğü, 276-304.
- Gölpınarlı, A. (1979). *Tarih boyunca İslâm mezhepleri ve Şiîlik*. İstanbul: Der Yayınları.
- Halife b. Hayyât (ö. 240/854). (1982). *Kitâbu't-tabakât*. Yayınlayan: Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Riyad: Dâru Taybe.
- Halil, İ. (1985). *İslâm tarihi bir yöntem araştırması*. Trc. Ubeydullah Dalar, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hitti, P, K. (1980). *Siyasî ve kültürel islâm tarihi*. Trc. Salih Tuğ, I-IV, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- İbn Abdürabbih. (ö. 328/940). (1948-1967). *el-İkdü'l-ferîd*. Yayınlayan: Ahmed Emîn ve dğr., I-VII, Kahire: Lecnetü't-te'lif ve't-terceme.
- İbn Asâkir (ö. 571/1176). (1995-1998). *Târîhu Medîneti Dımaşk*. Yayınlayan: Ebû Saîd Amravî, I- LXXX, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn A'sem. (ö. 314/926). (1986). *Kitâbu'l-fütûh*. Yayınlayan: Naim Zarzur, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Ebi'l-Hadîd. (ö. 655/1257). (1965). *Şerhu Nehci'l-belâğa*. Yayınlayan: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, I-X, Beyrut: Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî.
- İbnü'l-Esîr. (ö. 630/1233). (1965). *el- Kâmil fi't-târih*. Yayınlayan: C. J. Tornberg, I-XIII, Beyrut: Dâru Sâdr-Dâr Beyrut.
- İbnü'l-Esîr. (ö. 630/1233). (2002). *el-Kâmil fi't-târih*. Yayınlayan: Halil Memun Şiha, I-IX, Beyrut: Dâru'l-Marife.
- İbn Hacer. (ö. 852/1449). (1995). *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*. Yayınlayan: Adil Ahmed Abdulmevcût-Ali Muhammed Muavviz, I-IX, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Haldun. (ö. 808/1406). (1979). *Târîhu İbn Haldûn*, I-VII, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hanbel. (ö. 241/855). (1992). *Müsned*, I-VI, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. (ö. 354/965). (1978). *Kitâbu's-sikât*. Yayınlayan: Şerafettin Ahmed, I-IX, Haydarabat: [yy.]
- İbn Kesîr. (ö. 774/1373). (1998). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Yayınlayan: Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, I-XV, Cize: Hicr li't-Tıbâa ve'n-Neşr.
- İbn Kuteybe. (ö. 774/1372). (1981). *Kitâbu'l-ma'ârif*. Yayınlayan: Servet Ukkâşe, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- İbn Sa'd. (ö. 230/844). (1978). *el-Tabakâtu'l-kübrâ*. Yayınlayan: İhsan Abbas, I-IX, Beyrut: Dâru Sâdr.
- İclî, Ahmed b. Abdullah b. Salih b. Hüseyin. (ö. 261/875). (1984). *Târîhus's-sikât*. Yayınlayan: Abdulmu'tî Kal'acî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

- el-İmâme ve's-Siyâse*. (ty). Yayınlayan: Taha Muhammed Zeynî, I-II, Kahire.
- Kâtibî, G. H. (1998). Şûrâ ‘Umar ve ihtiyâru Osmân, *Mecelletü dirâsât târihiyye*, 65/66, 5-35.
- Mellâh, H. Y. (1976). Esâlibu tedâvuli’s-sulta fi’d-devleti’l-Arabiyyeti’l-İslâmiyye, *Âdâbu’r-râfideyn*, 7.
- Milhim, A. M. (1998). *el-Muerrihûne’l-Arab ve’l-fitnetü’l-kübrâ*, Beyrut: Dâru’t-Tal’a.
- Semir, M. A. H. (1975). *el-Hilâfe; neşetuhâ ve tatavvuruhâ fi’l-Medîne zemene’r-râşidîn*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Amman: Ürdün Üniversitesi.
- Parlak, N. (2012). Hz. Ömer’in şûrâ’sındaki halife adayları, *İSTEM: İslam San’at, Tarih, Edebiyat ve Musikîsi Dergisi*, 20, 75-92.
- Seyf b. Ömer. (ö. 180/796). (1995). *Kitâbur’-ridde ve’l-fütûh*. Yayınlayan: Kâsım Semer-râî, Leiden: Smitskamp Oriental Antiquarium.
- Seyyid, R. (1987). “es-Sultatu’l-İslâmiyye: Dirâse fî nüşûi’l-İslâm”, *el-Mu’temeru’ düvelî’r-râbi’ li târîhi Bilâdi’s-Şâm*, Amman: el-Câmiatü’l-Ürdüniyye.
- Sırma, İ. S. (1989). *İslâmi tebliğün örnek halifeler dönemi*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Suyûtî, Celeddin Abdurrahman b. Ebûbekir. (ö. 911/1505). (ty.) *Târîhu’l-hulefâ*, Kahire: Dâru’s-Sekâfe.
- Taberî. (ö. 310/922). (1967). *Târîhu’l-umem ve’l-mülûk*. Yayınlayan: Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, I-XI, Dâru Suveydân, Beyrut.
- Wensinck, A. J. (1988). “Saîd b. Zeyd”, İA: X, İstanbul, 81-82.
- Yiğit, İ. (2004). “Osman” *DİA*, XXXIII, İstanbul, 438–443.
- Ya’kûbî. (ö. 292/905). (ty.). *Târîhu’l-Ya’kûbî*, I-II, Beyrut: Dâru Sâdr.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin. (ö. 748/1348). (1987). *Târîhu’l-İslâm ve vefayâtü’l-meşâhir ve’l-‘alâm (Ahdu’l-hulafâi’r-râşidîn)*. Yayınlayan: Ömer Abdüsselam Tedmurî, Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabi.